

O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA 4K MODEL DAN FOYDALANISH USULLARI

Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna,

Boshlang‘ich ta‘lim innovatsiyalari kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD

+998937078884

djakbarovamahliyo1@gmail.com

Muhamadova Dilnavoz Abrorjon qizi,

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi BTS.IU-26 guruh talabasi.

+998507330807

muhamadovadilnavoz@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23356874>

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta‘limda o‘qish savodxonligi darslarini tashkil etishda 4K modelidan foydalanishning nazariy-metodologik asoslari hamda metodik imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda 4K modelining kreativlik, kritik fikrlash, kommunikatsiya va kollaboratsiya komponentlari o‘qish faoliyatining asosiy jarayonlari – matnni tushunish, axborotni izlash va tahlil qilish, fikrni asoslash, xulosa chiqarish, muhokama qilish hamda yangi g‘oya yaratish bilan o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilinadi. XXI asr ko‘nikmalariga oid xalqaro ilmiy yondashuvlar hamda boshlang‘ich ta‘lim metodikasiga oid tadqiqotlar asosida 4K modelini o‘qish savodxonligi darslariga integratsiya qilishning didaktik imkoniyatlari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, 4K modeli, kreativlik, kritik fikrlash, kommunikatsiya.

Аннотация. В статье освещены теоретико-методологические основы и методические возможности использования модели 4К при организации уроков читательской грамотности в начальном образовании. В исследовании компоненты модели 4К – креативность, критическое мышление, коммуникация и коллаборация – анализируются во взаимосвязи с основными процессами читательской деятельности: пониманием текста, поиском и анализом информации, аргументацией собственной позиции, формулированием выводов, обсуждением и созданием новых идей. На основе международных научных подходов к развитию навыков XXI века, а также исследований в области методики начального образования определяются дидактические возможности интеграции модели 4К в уроки читательской грамотности.

Ключевые слова: читательская грамотность, модель 4К, креативность, критическое мышление, коммуникация.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations and instructional potential of using the 4K model in organizing reading literacy lessons in primary education. The study analyzes the components of the 4K model – creativity, critical thinking, communication, and collaboration – in relation to the key processes of reading activity, including text comprehension, information search and analysis, justification of ideas, drawing conclusions, discussion, and generating new ideas. Based on international scholarly approaches to the development of 21st-century skills and research in primary education methodology, the article identifies the didactic potential of integrating the 4K model into reading literacy lessons.

Keywords: reading literacy, 4K model, creativity, critical thinking, communication.

Kirish. Zamonaviy ta‘lim tizimida o‘quvchining faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishi emas, balki axborot bilan mustaqil ishlashi, matn mazmunini anglash, muhim ma‘lumotlarni ajratish, turli fikrlarni taqqoslash, xulosalash va o‘z nuqtayi nazarini asoslash qobiliyatlari ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta‘lim bosqichida shakllantiriladigan o‘qish savodxonligi keyingi ta‘lim jarayonlarida bilim olishning muhim vositasi hisoblanadi. Shu sababli o‘qish savodxonligini faqat matnni ravon o‘qish yoki uning mazmunini qayta hikoyalash bilan cheklamasdan, o‘quvchining matn bilan faol intellektual va kommunikativ munosabatini ta‘minlaydigan metodik tizim sifatida tashkil etish zarur.

Bugungi ta‘lim amaliyotida o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi alohida ilmiy-metodik yo‘nalish sifatida shakllanmoqda. Van Laar va hammualliflarning tizimli adabiyotlar sharhida kommunikatsiya, hamkorlik, kreativlik va kritik fikrlash XXI asr ko‘nikmalarining muhim tarkibiy qismlari sifatida ajratilgan [1]. Mazkur ko‘nikmalar bir-biridan ajralgan holda emas, balki axborotni izlash, qayta ishlash, baholash, fikr almashish va yangi g‘oyalarni shakllantirish jarayonlarida o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Bu holat o‘qish savodxonligi darslarining mazmuni va metodikasini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Voogt va Pareja Roblin tomonidan turli xalqaro ta‘lim frameworklarining qiyosiy tahlili ham XXI asr kompetensiyalarini ta‘lim mazmunida belgilashning o‘zi yetarli emasligini, ularni real o‘quv faoliyatiga tatbiq etish va baholash mexanizmlarini ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi [2]. Demak, 4K modelini o‘qish savodxonligi darslariga kiritish faqat kreativlik, kritik fikrlash, kommunikatsiya va kollaboratsiya tushunchalarini nazariy jihatdan izohlash bilan cheklanmasligi, balki ularning matn bilan ishlash jarayonidagi aniq ko‘rinishlarini belgilashni talab etadi.

O‘qish savodxonligi darsida matn mazmunini tahlil qilish, muallif pozitsiyasini aniqlash, dalillarni ajratish va turli qarashlarni taqqoslash **kritik fikrlashni**; matn mazmunini o‘zgacha shaklda ifodalash, muqobil yakun yoki yangi syujet yaratish **kreativlikni**; o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda aniq ifodalash, savol berish va fikr almashish **kommunikatsiyani**; juftlik yoki guruhda umumiy vazifani bajarish, fikrlarni muvofiqlashtirish va birgalikda qaror qabul qilish esa **kollaboratsiyani** rivojlantiradi. Shu nuqtayi nazardan, maqolaning maqsadi boshlang‘ich ta‘limda o‘qish savodxonligi darslarida 4K modelidan foydalanishning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash hamda mazkur model komponentlarining matn bilan ishlash faoliyatidagi didaktik imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Nazariy-metodologik qism. O‘qish savodxonligini rivojlantirishning zamonaviy metodik yondashuvlarida o‘quvchi matnni tayyor axborot sifatida qabul qiluvchi emas, balki uni anglovchi, talqin qiluvchi, baholovchi va mazmuniy jihatdan qayta ishlovchi faol subyekt sifatida qaraladi. Bunday yondashuv o‘qish jarayonini yuqori darajadagi tafakkur operatsiyalari bilan bog‘lashni taqozo etadi. Shu jihatdan 4K modeli o‘qish savodxonligi darslarining kompetensiyaviy yo‘nalishini kuchaytiruvchi metodik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Van Laar va hammualliflar tomonidan ishlab chiqilgan XXI asr ko‘nikmalarining tizimli tahlilida axborot bilan ishlash, kommunikatsiya, hamkorlik, kreativlik va kritik fikrlashning o‘zaro aloqadorligi ta‘kidlanadi [1]. Mazkur nazariy qarash o‘qish savodxonligi uchun muhim metodik asos yaratadi. Chunki o‘quvchi matnni o‘qish jarayonida bir vaqtning o‘zida axborotni qabul qiladi, uning muhim qismlarini ajratadi, mazmunini tahlil qiladi, boshqa o‘quvchilar

bilan fikr almashadi va matn asosida yangi xulosalar yoki g‘oyalar ishlab chiqadi. Demak, o‘qish savodxonligi va 4K ko‘nikmalari o‘rtasidagi munosabat tabiiy pedagogik faoliyatning o‘zida shakllanadi.

Voogt va Pareja Roblinning xalqaro frameworklar tahlili XXI asr kompetensiyalarining ta‘lim jarayonida samarali shakllanishi uchun ularni o‘quv mazmuni, metodlar, topshiriqlar va baholash mexanizmlari bilan integratsiyalash zarurligini ko‘rsatadi [2]. Ushbu yondashuv asosida o‘qish savodxonligi darsida 4K modelini qo‘llashni alohida metodlar yig‘indisi emas, balki *“matn – faoliyat – muloqot – refleksiya – natija”* ketma-ketligiga asoslangan metodik tizim sifatida talqin qilish mumkin.

4K modelining birinchi komponenti – **kreativlik** o‘quvchining matn mazmuni asosida yangi g‘oya va mahsulot yaratish qobiliyatini rivojlantiradi. Bunda *“Matnning boshqa yakunini yozing”, “Qahramonga yangi maslahat bering”, “Voqeani boshqa nuqtayi nazardan bayon qiling”, “Matnga mos sarlavhaning boshqa variantlarini taklif qiling”* kabi topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bunday faoliyat o‘quvchini matndagi tayyor mazmunni takrorlashdan tashqari, undan yangi mazmun hosil qilishga undaydi.

Kritik fikrlash komponenti matnni chuqur anglash va axborotni baholash jarayonlari bilan bevosita bog‘liq. O‘quvchiga *“Muallifning asosiy fikri nimadan iborat?”, “Matndagi qaysi dalil ushbu xulosani tasdiqlaydi?”, “Qahramonning harakati to‘g‘rimi? Nima uchun?”, “Matndagi fikrga qo‘shilasizmi? Javobingizni dalillang”* kabi topshiriqlarning berilishi o‘quvchining fikrni dalil bilan asoslash, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va turli qarashlarni taqqoslash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Kommunikatsiya komponenti o‘quvchining matn yuzasidan o‘z fikrini aniq, izchil va tushunarli ifodalashiga xizmat qiladi. O‘qilgan matn bo‘yicha savol-javob, munozara, fikr almashish, qisqa taqdimot va og‘zaki izoh berish kabi faoliyatlar orqali o‘quvchi nafaqat matnni tushunganini namoyish etadi, balki o‘z qarashlarini boshqalarga yetkazish va suhbatdosh fikrini tinglashni ham o‘rganadi.

Kollaboratsiya esa o‘qish jarayonini individual faoliyatdan hamkorlikdagi bilish faoliyatiga olib o‘tadi. Juftlikda matnni qismlarga ajratib tahlil qilish, guruhda asosiy g‘oyani aniqlash, umumiy xulosa ishlab chiqish, rolli topshiriqlarni bajarish yoki birgalikda grafik organayzer yaratish orqali o‘quvchilar o‘zaro fikrlarni muvofiqlashtirish, vazifalarni taqsimlash va umumiy natija uchun mas‘uliyatni his qilishga o‘rganadilar.

Sh.Muxiddinovaning tadqiqotida ham 4K modeli boshlang‘ich ta‘limda matn ustida ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan bog‘lanib, kreativlik, kritik fikrlash, kommunikatsiya va kollaboratsiyaning o‘quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish va unga ijodiy yondashish faoliyatidagi imkoniyatlari asoslangan [3]. Mazkur qarash o‘qish savodxonligi darslarida 4K modelidan foydalanishning metodik yo‘nalishini belgilashga imkon beradi. Shundan kelib chiqib, 4K modelining o‘qish savodxonligidagi funksional aloqasini quyidagi tarzda ifodalash mumkin

(1-jadvalga qarang).

1-jadval.

4K modelining o‘qish savodxonligidagi funksional aloqasi

	O‘qish savodxonligidagi asosiy faoliyat	
--	--	--

	Tahlil qilish, taqqoslash, dalil topish, xulosa chiqarish	Matnni chuqur anglash va baholash
	Yangi g‘oya, sarlavha, yakun yoki matn yaratish	
	Fikrni bayon qilish, savol-javob, munozara	O‘z fikrini aniq va asosli ifodalash
	Juftlik va guruhda matn ustida ishlash	

Shunday qilib, 4K modelining metodologik mohiyati o‘qish savodxonligini alohida texnik ko‘nikmalar yig‘indisi sifatida emas, balki *axborotni anglash – tahlil qilish – muhokama qilish – baholash – yangi mazmun yaratish* jarayoni sifatida tashkil etishdan iborat. Bunday yondashuv o‘quvchining matn bilan ishlash faolligini oshirib, o‘qish savodxonligini XXI asr kompetensiyalari bilan integratsiyalash imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotda o‘qish savodxonligi darslarida 4K modelidan foydalanish metodikasini aniqlash maqsadida darslikdagi **“Fazoga sayr”** mavzusi materiallari asosida amaliy topshiriqlar tizimi ishlab chiqildi [6]. Metodik yondashuvda 4K modelining *kritik fikrlash, kreativ fikrlash, kommunikatsiya va hamkorlikda ishlash* komponentlari matnni o‘qish, anglash, tahlil qilish, muhokama etish va matn asosida yangi mazmun yaratish bosqichlari bilan integratsiyalandi.

Metodik jarayon uch bosqich asosida tashkil etildi: *matnni anglash va axborotni ajratish; matn mazmunini tahlil qilish va muhokama etish; matn asosida ijodiy va hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish*. Har bir bosqichda muayyan 4K kompetensiyasini faollashtiruvchi topshiriqlardan foydalanildi.

1. Matnni anglash va kritik fikrlashni rivojlantirish. “Fazoga sayr” mavzusining 72–77-betlaridagi matn asosida dastlab o‘quvchilarning matndagi asosiy va ikkilamchi axborotni ajratish, faktlarni aniqlash hamda sabab-oqibat munosabatlarini tushunishiga yo‘naltirilgan topshiriqlar bajarildi. Xususan, matnda fazo sharoitlari, vaznsizlik, haroratning keskin o‘zgarishi va skafandrning vazifasi haqidagi ma‘lumotlardan foydalanildi. Kritik fikrlashni faollashtirish uchun *“Yer sharoiti va fazo sharoitining farqi nimada?”*, *“Nima sababdan fazogirlar fazoda ishlashdan oldin maxsus tayyorgarlik ko‘radilar?”*, *“Nima uchun fazogirlar juftlikda ishlashi kerak?”* kabi savollardan foydalanildi. Mazkur topshiriqlar o‘quvchilardan matndan tayyor javobni topishni emas, balki bir nechta axborotni o‘zaro bog‘lash, sababni aniqlash va o‘z xulosasini dalillashni talab etdi.

Shuningdek, o‘quvchilarga matndagi ma‘lumotlarni *“Fakt – sabab – xulosa”* jadvali asosida tizimlashtirish topshirildi. Bunda o‘quvchi faktni aniqlaydi, uning sababini izohlaydi va o‘z xulosasini shakllantiradi. Ushbu metod matnni yuzaki o‘qishdan mazmuniy tahlilga o‘tishni ta‘minlaydi.

2. Kreativ fikrlash va kommunikatsiyani rivojlantirish. Matn mazmuni o‘zlashtirilgach, o‘quvchilarning matndagi axborotdan yangi mazmun yaratish va uni og‘zaki ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar bajarildi. Bunda 78-betdagi topshiriqlar bilan bir qatorda, matn mazmunidan kelib chiqadigan ijodiy vazifalar qo‘llanildi. Jumladan, o‘quvchilarga *“Agar siz fazogir bo‘lsangiz...”*, *“Ideal skafandr qanday bo‘lishi kerak?”*, *“Fazoda bir*

kunlik ish rejasini tuzing” kabi topshiriqlar berildi. O‘quvchilar o‘z tasavvurlariga tayangan holda yangi g‘oyalar ishlab chiqib, ularni og‘zaki yoki yozma shaklda ifodaladilar. Bunday topshiriqlarda yagona to‘g‘ri javobning mavjud emasligi o‘quvchilarning turli yechimlar taklif qilishiga imkon yaratdi.

Kommunikativ faoliyatni kuchaytirish maqsadida *“Koinot haqida nimalarni bilasiz?”*, *“Fazogirlar haqida qanday ma‘lumotga egasiz?”* kabi savollar asosida kichik munozaralar tashkil etildi. O‘quvchilar o‘z fikrlarini bayon qilish, boshqa o‘quvchilarning fikrlarini tinglash, savol berish va o‘z qarashlarini dalillar bilan asoslashga yo‘naltirildi. Shu tariqa kommunikatsiya 4K modelining mustaqil komponenti sifatida emas, balki kritik va kreativ fikrlash natijalarini ifodalash vositasi sifatida ham namoyon bo‘ldi.

3. Hamkorlikda ishlashni tashkil etish. 4K modelining kollaborativ komponentini shakllantirish uchun o‘quvchilar juftlik va kichik guruhlarda ishlashga jalb etildi. Bunda guruhdagi har bir o‘quvchiga alohida vazifa berilib, yakuniy natijani birgalikda ishlab chiqish tamoyili asos qilib olindi. Masalan, *“Fazo stansiyasini loyihalashtiring”* topshirig‘ida bir guruh stansiyaning asosiy qismlarini aniqlaydi, ikkinchi guruh uning vazifalarini izohlaydi, uchinchi guruh esa fazogirlarning xavfsizligini ta‘minlash choralari ishlab chiqadi. Keyingi bosqichda guruhlar o‘z natijalarini taqdim etib, boshqa guruhlarining savollariga javob beradilar.

Hamkorlikdagi topshiriqlarda o‘quvchilarning faqat yakuniy mahsuloti emas, balki *vazifani taqsimlashi, o‘zaro fikr almashishi, sherigining fikrini tinglashi, umumiy qarorga kelishi va guruh natijasi uchun mas‘uliyatni namoyon etishi* ham hisobga olindi. Shu orqali o‘qish faoliyati individual topshiriq bajarishdan hamkorlikdagi bilish faoliyatiga yo‘naltirildi.

Metodik jarayon yakunida *refleksiv baholash* tashkil etilib, o‘quvchilardan *“Bugungi mashg‘ulotda qanday yangi fikr bildirdim?”*, *“Matnni tahlil qilishda qanday dalildan foydalandim?”*, *“Guruh ishiga qanday hissa qo‘shdim?”* kabi savollarga javob berish so‘raldi. Bu usul o‘quvchining o‘z faoliyatini anglashiga va 4K ko‘nikmalarining rivojlanish darajasini baholashiga imkon berdi.

O‘qituvchilar uchun metodik tavsiyalar:

1. *Matn mazmunini 4K komponentlari bilan tizimli bog‘lash.* Har bir matn yuzasidan faqat reproduktiv savollar emas, balki tahliliy, muammoli, ijodiy va hamkorlikka asoslangan topshiriqlar ketma-ketligini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

2. *Bitta topshiriqda bir nechta 4K ko‘nikmasini integratsiyalash.* Masalan, guruhda matnni tahlil qilish orqali kritik fikrlash va hamkorlikni, natijani taqdim etish orqali kommunikatsiyani, muqobil yechim ishlab chiqish orqali kreativlikni birgalikda rivojlantirish mumkin.

3. *Baholashda jarayon va natijani birgalikda hisobga olish.* O‘quvchini faqat to‘g‘ri javob uchun emas, balki fikrini dalillashi, original g‘oya taklif qilishi, muloqotga kirishishi, guruh ishida faol ishtirok etishi va o‘z faoliyatini refleksiv baholashi asosida baholash 4K modelining kompetensiyaviy mohiyatiga mos keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Van Laar E., van Deursen A. J. A. M., van Dijk J. A. G. M., de Haan J. The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review // Computers in Human Behavior. – 2017. – Vol. 72. – P. 577–588. – <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563217301590?via%3Dihub>

2. Voogt, J., & Roblin, N. P. (2012). A comparative analysis of international frameworks for 21st century competences: Implications for national curriculum policies. *Journal of Curriculum Studies*, 44(3), 299–321. <https://doi.org/10.1080/00220272.2012.668938>
3. Muxiddinova Sh. 4K modeli orqali boshlang‘ich ta’lim sinf o‘quvchilarining matn ustida ishlash metodikasi // *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*. – 2025. – Vol. 3, Issue 2. – B. 130–133. –<https://doi.org/10.71337/inlibrary.uz.journal-science-innovative.65393>
4. Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna, 2, To‘lqinova Zahro Baxtiyor qizi ONA TILI TA’LIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI // Таълим ва тараққиёт. – 2025.
5. Джакбарова Махлиё Ибрагимджоновна METHODS OF DEVELOPING STUDENTS’ SPEECH SKILLS: Dzhabarova Makliyo Ibragimjonovna, independent researcher at Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – 2024. – № 7. – B. 77-80.
6. Toirova M.E. O‘qish savodxonligi: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4-sinf uchun darslik. I qism/ M.E. Toirova. – Toshkent: «Novda Edutainment», 2023. – 80 b.